

XIX YÜZYILA AİT BİR DESTAN ÖRNEĞİ: SURRE-İ HÜMÂYÛN DESTANI

Abdullah UÇMAN*

Bilindiği gibi daha çok halk şairlerinin ilgi gösterdiği, daha doğrusu doğrudan doğruya onların eseri olan destanlar ve destan tertip etme geleneği, Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyılda başlamakta, XVIII. yüzyılda da bazı önemli örneklere rastlanmakla beraber esas olarak XIX. yüzyılda doruğuna ulaşmaktadır. O devirlerin yegane haberleşme aracı durumundaki gazetelerin henüz bulunmadığı veya yetersiz kaldığı günlerde genellikle savaş, barış, yangın, zelzele, kitle halinde ölümlere yol açan salgın hastalıklar veya padişahların cülûs, hal' veya ölümü gibi toplumu derinden etkileyen bir takım olaylar üzerine tertiplenen destanlar halkın anlayabileceği sade bir dille olup aynı zamanda halkın psikolojisine de tercüman olmaktadır. Bunların dışında, tanınmış bazı şahsiyetlerin hayat hikâyelerini konu alan destanlar, bazan toplumsal taşlama veya nasihat mahiyetinde, bazan hayvan hikâyeleri ya da insan hayatıyla ilgili (yaş destanı) destanlar da bulunmaktadır¹.

XVIII. yüzyılda faaliyete başlayan matbaanın zamanla yaygınlık kazanmasıyla birlikte, özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük bir kısmı genellikle tek yaprak halinde basılmaya başlanan destanlar, daha çok İstanbul'da halkın kalabalık halde bulunduğu bazı meydanlarda satılır veya sokak sokak dolaşarak elindeki destanı yüksek sesle ve belli bir âhenkle okumaya çalışan destancılar vasıtasıyla halka ulaştırılırdı. Modern hayat tarzının hızlandığı XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise giderek önemini kaybetmeye başlayan ve ortadan kalkmaya yüz tutan destancılık geleneğinin, çok küçük çapta da olsa, toplumu derinden etkileyen mutlu veya üzücü nitelikteki bazı olaylar üzerine bir kısım Anadolu kasaba ve kentlerinde varlığını hâlâ sürdürdüğü konu üzerinde çalışanlar tarafından ifade edilmektedir.

* Doç. Dr., M.S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bk (Reşad Ekrem Koçu, "Destan, Destanlar", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. VIII, İstanbul 1966, s. 4520-4523, Yusuf Çotuksoken-M. Sabri Koz, "Destan", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c II, İstanbul 1977, s. 263-271, M. Sabri Koz, "Destancılık", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c III, İstanbul 1994, s. 38-39

Başta İstanbul'da olmak üzere destancılığın büyük bir gelişme gösterdiği ve yaygınlık kazandığı XIX. yüzyılda destanlar, aynı zamanda bir iletişim aracı görevini de üstlenmiştir. Gazete ve matbaaların sayılarının artmasıyla birlikte, bir nevi halkın sesi olan destanlar da daha fazla sayıda basılıp dağıtılmaya başlamıştır².

Arapça'da "para kesesi" anlamına gelen "surre", bir terim olarak Osmanlı Devleti'nde padişahların her yıl hac mevsiminden önce Mekke ve Medine'ye (Haremeyn-i Şerifeyn) gönderdikleri para ve armağanlara denmektedir. Surre alayı denilen kalabalık bir grupla birlikte gönderilen surrenin asıl amacı, İslâmiyet'in ortaya çıktığı, başta Hz. Muhammed olmak üzere, dört halife ve diğer sahabelerin kabirlerinin bulunduğu kutsal topraklardaki ibadet ve ziyaret yerlerinin bakım ve onarımları ile buradaki müslüman halkın refahını temin etmektir. Kaynakların ifadesine göre surre geleneği Abbasî halifeleri ile başlamış; Osmanlı padişahlarından I. Mehmed'in canlandığı bu gelenek özellikle Mısır'ın fethinden sonra kendisini "Hâdimü'l-Haremeynü'ş-Şerifeyn" ilân eden Yavuz Sultan Selim'den sonra daha da önem kazanmış ve 1918 yılında Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı sonunda mağlûp sayılıp Hicaz topraklarının elimizden çıkışına kadar sürmüştür³.

Her yıl Receb ayının girmesiyle birlikte İstanbul'da surre alayı hazırlıkları başlar, Receb'in on ikinci günü padişahın da katıldığı muhteşem bir merasimle "mahmül-i şerif"de denilen surreyi taşıyan alayın önce Üsküdar'a geçmesi, oradan da yola çıkarılıp uğurlanmasıyla törenin İstanbul'daki kısmı tamamlanmış olurdu.⁴ Surre alayını kazasız belâsız kutsal topraklara ulaştırmaktan sorumlu surre emîni ise, genellikle dindar ve namuslu bir devlet adamı olurdu. Surre alayına kalabalık bir mâiyet halkıyla beraber muhafız askerler de refakât eder, ayrıca alaya İstanbul'dan ve güzergâh üzerindeki yollardan da hacca gitmek isteyenler katılırlardı. Surre alayı Şam'a varınca, surrenin götürülmesinden sorumlu surre emîni, görevini emîrül-hac mevkiindeki Şam beylerbeyine devreder; o da surreyi Mekke'ye ulaştırır, hediyelerin dağıtımını yaptıktan, hac farîzası

² Sermed Muhtar Alus, "Destan, Destan Satıcıları", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. VIII, İstanbul 1966 s. 4523-4524; M. Sabri Koz, "Destanlar", *a. g. y.*, s. 39-41. Ayrıca bk. Kâzım Yetiş, "Destan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. IX, İstanbul 1994, s. 203-205.

³ Mehmed Zeki Pakalın, "Surre Alayı", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. III, 2. b., İstanbul 1971, s. 280; Münir Atalar ise, *Osmanlı Devleti'nde Surre-ı Humâyûn ve Surre Alayları* (Ankara 1991) adlı araştırmasında doğrudan doğruya arşiv belgelerinden hareket ederek Osmanlılarda surre müessesesi ve surre alayı konusunu sosyal ve tarihî bir vakıa olarak bilimsel bir şekilde ortaya koymuştur.

⁴ M. Z. Pakalın adı geçen maddede surre alayının İstanbul'da hazırlanması sırasındaki bütün ayrıntıları anlattıktan sonra II. Abdülhamid ve Sultan Reşad dönemlerinde son surre alaylarına yetişen Halid Ziya Uşaklıgil ile Ercümen Ekrem Talu'nun hâtıratlarından konuyla ilgili bazı parçaları iktibas etmiştir (*a. g. e.*, s. 281-283) Münir Atalar'ın adı geçen araştırmasında da Osmanlı padişahları döneminde İstanbul'daki surre alayı törenleri, surre alayının güzergâhı ile surre görevlileri ve surre ile ilgili terimlerin ayrıntılı şekilde açıklaması yapılmıştır.

yerine getirildikten sonra Mekke şerîfinin padişaha hitaben kaleme aldığı bir teşekkür ve dua mektubuyla birlikte alay yine aynı güzergâhı takip ederek İstanbul'a geri dönerdi.

Konuyla ilgili kaynaklarda surre alayının Tanzimat'tan sonra Dolmabahçe, II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında ise Yıldız Sarayı'ndan yola çıkarıldığı, yolların güvenli olmadığı tarihlerde deniz yoluyla gönderildiği; Hicaz demiryolunun tamamlanmasıyla birlikte ise, buradan yararlanıldığı kaydedilmektedir⁵.

1993 yılında torunu sayın Rıza Başikoğlu tarafından bana verilen Rıza Tevfik'in terekesinden birçok defter, mektup, kartpostal, şiir ve makale müsveddeleri arasında bir de, Rıza Tevfik'in el yazısıyla, bir yerden kopya edildiğini tahmin ettiğim ve üzerinde "Surre-i Hümâyûn Destanı" ibaresi bulunan, önü ve arkası dolu tek bir yaprak çıkmıştı. Başlığını görür görmez ilgimi çeken bu destanı sonuna kadar okuduğumda dikkatimi çeken ilk şey, 1281 (1864-1865) yılında düzenlenmiş olan surre alayının bu sefer Mekke'ye Mecidiye vapuruyla ve deniz yoluyla gönderilmesi olmuştu⁶. 43 kıt'a uzunluğundaki bu destanı tertipleyen Sabri adlı şair, İstanbul'dan başlayarak sırasıyla Çanakkale, Midilli, İzmir, Rodos, İstanköy, Adalya (Antalya), Zülfiye, Mersin, Kıbrıs, Tuzla, İskenderiye ve Beyrut'a kadar uzanan güzergâhı⁷ ve bu yolculuk sırasında karşılaştıkları sıkıntıları oldukça sade bir dille anlatıyordu.

Önce konuyla ilgili elimin altındaki kaynakları gözden geçirdim, daha sonra destancılık konusunda günümüzdeki en yetkin araştırmacılarından biri olan arkadaşım sayın Sabri Koz'a sordum; ancak ne bu destanı düzenleyen şair Sabri, ne de böyle bir destan hakkında herhangi bir bilgi edinebilirdim⁸. Aynı şekilde Sabri Koz'un, kendisinin bildiği, daha doğrusu elinden geçen matbu destanlar arasında surre alayı ile ilgili, hele deniz yoluyla gönderilen bir surre alayına ait herhangi bir destan görmediğini söylemesi üzerine, ben de orijinal bir örnek olduğunu tahmin ettiğim bu destanı yayıma hazırlamaya başladım.

⁵ Münir Atalar, *a.g. e.*, s. 156-161.

⁶ M. Zeki Pakalın, yukarıda adı geçen eserinde surre alayının 1864'e kadar katır ve develerle karadan gönderildiğini, bu tarihten itibaren ise deniz yolunun kullanılmaya başlandığını kaydetmektedir. Aynı şekilde Münir Atalar da araştırmasında deniz yolunun ilk defa 1864 yılında kullanılmaya başlandığını belirtmektedir (bk. s. 158) ki, bu tesbite göre elimizdeki destan, işte bu ilk defa deniz yoluyla gönderilen surre alayının yolculuğunu anlatmaktadır.

⁷ Münir Atalar deniz yoluyla gönderilen surre alayında güzergâhı şu şekilde tesbit etmiştir: Dolmabahçe Sarayı, Beşiktaş, Paşakapısı (Üsküdar), Harem, Gelibolu, Çanakkale, Bozcaada, Midilli, Sakız, Sisam, Rodos, Kıbrıs ve Beyrut (bk. *a. g. e.*, s. 158).

⁸ Sadece M. Fuad Köprülü'nün *Türk Şairleri*'nde XIX. yüzyıl halk şairleri arasında bir Âşık Sabri'nin adı geçmektedir. F. Köprülü eserine Âşık Sabri'nin ilki 4, diğeri 3 kıt'alık iki koşmasını da almış, ancak hayatı hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir (Ankara 1962, s. 549, 618-619). Tabii buradan, Âşık Sabri'nin, destan şairi Sabri ile aynı şahıs olup olmadığını anlamak mümkün değildir. Reşad Ekrem Koçu'nun yukarıda zikredilen maddesinde bir kısmının şairleri de belli, adı verilen 67 destan arasında bu adla herhangi bir destan mevcut olmadığı gibi Kemal Zeki Gencosman'ın *Türk Destanları* (İstanbul 1972) adlı eserinde de böyle bir destan örneği yoktur.

Esasen 6+5=11'li hece ölçüsüyle tertiplenen koşma tipindeki bu destanda yer yer hece düşüklükleri veya fazlalıkları da bulunmakla beraber, bunların bir kısmı muhtemelen destanı kopya eden Rıza Tevfik tarafından mısra veya kelimelerin yanlarına yazılan başka ifadelerle düzeltilmeye çalışılmıştır. Biz metindeki bütün farklılıkları da dipnotlarında gösterdik.

Bu vesileyle, bu destanın da arasından çıktığı ve benim için gerçek bir kültür hazinesi değerindeki büyükbabası Rıza Tevfik'in terekesini bana verme nezaketinde bulunan sayın Rıza Başikoğlu'na burada bir kez daha teşekkür ederken, bu yayının Türk halk edebiyatı çalışmalarına küçük de olsa bir katkıda bulunmasının beni mutlu edeceğini belirtmek istiyorum.

1

Şevketlû, kudretlû Abdülazîz Han
Millet-i İslâm'a eyledi i'lân
Surre-i humâyûn deryâdan revân
Cümle mü'minâna beyân eyledi.

2

Bilâd-ı İslâm'a dağıldı haber
Hüccâc-ı müslimîn eyleye sefer
Mecidiye vapuru gayet mu'teber
Onu fukarâya ihsân eyledi.

3

Şa'ban-ı Şerîf'in yirminci günü
İstanbul şehrinde⁹ kıldık sökünü
Cümle iskeleye dağıldı ünü
Emîr-hac vapurda iskân eyledi.

4

Birikti vapura bay ile gedâ
Kadıköy önünde okundu duâ
Şevketlim sadâsı çok yaşa ammâ
Ayyuka ser çekip cevân eyledi.

5

Başladık gezmeğe bir bir iskele
İbtidâ göründü çün Çanakkale
Midilli açığında koptu velvele
Orada ufacık tûfân eyledi.

6

Çekildi işaret, çıktı irâde
Ayrılıp karadan kaldık deryâda
Lodos önümüzden eser ziyâde
Marmara denizinde devrân¹⁰ eyledi.

7

Emîr-hac çağırıp dedi: Kapudan
Bocala vapuru geriye hemân
Kumkale arkasında edelim iskân
Zira bu geceniz hicrân eyledi.

8

Ser-dümen hemân çevirdi başı
Rahmet deryâsının döküldü yaşı
O gece subha dek deniz sadâsı¹¹
Hava gâyetle boran eyledi.

⁹ Şehr-i Âsîtan'dan (karalanmış).

¹⁰ "harman"

¹¹ "savaşı".

9

O gece liman eyledik rahat
Hüccâca Mevlâmız verir selâmet
Kapudan çağırıp edelim gayret
Deryânın şiddetin mîzân eyledi.

10

Sıdk ile ulemâ ilme çalışır
Ehl-i tarîkat ¹² zikre duruşur
Lodos, batı birbirine karışır
Vapuru gâyetle duman eyledi.

11

Irgad¹³ çevrilip demir alındı
Midilli'den kıyâm¹⁴ İzmir göründü
İzmir'de haylice hüccâc bulundu
Yedi kişi anda pinhân eyledi

12

Emîr-ı hac dedi "kaptan" bana bak
Hüccâc-ı müslimîn etmiş merak
Gündüzün gidelim gece oturak
Böylece çağırıp dîvân eyledi.

13

Rodos diye çıktık İzmir'den hele
Meltem hava diye düzüldük yola
Kapudan baktıkça sağ ile sola
İstanköy pîşgâhın¹⁵ nişân eyledi

14

Üç bin kantar kömür Rodos'tan aldı
Firkateyn vapuru deryâyâ¹⁶ saldı
Dolaşa dolaşa bir körfez buldu
Her bir etrafını ¹⁷ balkan eyledi

15

Kaptan Hüseyin Bey şaştı bu işe
Cümle fukarâlar düştü teşvişe
Murad Reis imdâdımıza yetişe¹⁸
Rodos limanını seyrân eyledi.

16

Körfezden dışarı eyledi hurûc
Cum'â ertesi gün tutuldu oruc
Adalya etrafı ne güzel bir burc
Üç dört saat anda meydan eyledi.

17

Şa'ban-ı Şerîf'i eyledik tamâm
Salâdır İslâma bu gece sıyâm,
Cem' oldu bir yere müezzîn, imam
Terâvih kılmağa beyân eyledi.

18

Adalya'dan kalktık olunduk revân¹⁹
Zülfîye'de bulduk bir küçük liman
Çarşısı pazarı beş altı dükkân
Yakıp fırınların süzân eyledi.

12 "Tarikat ehli de".

13 "Bocurgad" olacak.

14 "geçtik"

15 "önünü".

16 "engine".

17 "tarafını"

18 "İmdâdımıza Murad Reis yetişe".

19 "yola olunca revân"

19

Hüccâca dağılı bir kıyye ekmek
Tükendi zahîre, kalmadı yemek,
Cenâb-ı Mevlâ'ya eyledik dilek
Mersin iskelesin âsân eyledi.

20

Emîr-hac surreyi aldı yürüdü
Etrâfını hüccâc sardı bürüdü,
Deryâda kalanın çeşmi kurudu
Akıtıp göz yaş al kan eyledi

21

Hamd olsun Hudâ'ya Mersin'e girdik
Zannettik²⁰ Arafat'ta murâda erdik
Hava güzelleşti²¹ mi gördük
Yâ Vedûd ismiyle revân eyledi.

22

Dönüp çay ağzına girdi firkateyn
Cümle hacıları eyledi zebûn
Saframız kabarrı neylesin zeytun
Mey içmeden cümlemizi²²sekrân eyledi

23

Elvedâ eyleyip çıktık deryâya
Kapudan rahm eder çok fukarâya
Akıllar erişmez sırr-ı Hudâ'ya
Havalar çevirip tûfân eyledi.

24

Yirmi beş mil kaldı İskenderiye
Cümle²³ şehri dolandık²⁴ geriye
Kıbrıs limanını aldık beriye
Tuzla iskelesin meskân eyledi.

25

Üç gün üç gecedir yağmurlar yağar
Gemiden sel gibi deryâlar akar,
Gök yüzü kararır şimşekler çakar
Nice yerler yıkıp' virân eyledi.

26

Kalafat, marangoz, ser-dümen, porsun
On başı ve çavuş cümlesi tosun
Gemimiz Tuzla'da bağladı yosun
Kaptan bunu görüp figan eyledi.

27

Çıktılar limandan baktılar güzel
Çok fıkara anda okudu gazel
Kimi ateş yutar, kimi müptezel
Nefîr çalıp hemân Selmân eyledi.

28

Çarhçı binbaşısı çıktı meydana
Dedi çarh altında bozuk pervâne
Bir karış türâbla²⁵ hemân kazgana
Ateşçiler onu da²⁶ fermân eyledi.

20 "Sandık".

21 Burada iki heceli bir kelime eksiktir.

22 "cümle bizi".

23 "biz".

24 "yine".

25 "toprakla".

26 "hemân".

29

Çarhlar düzen alıp bitti tamiri
Kazganlar silinip temizlendi her yeri
Kıbrıs adasını alınca geri
Şam Trablus'un liman eyledi.

30

On dört günde nice Beyrut'un dağı
Vardıkça göründü köşe bucağı
Döküldü çarşıya hastası sağı
Kimi eşya satıp ziyan eyledi.

31

Usandı hacılar çıktı dışarı
Boşandı firkateyn kalktı yukarı
İnâyet eyledi Hazret-i Bârî
Çıkan hüccâcı peşimân²⁷ eyledi.

32

Kapudan vapuru çevirdi nâçâr
Dalgalar dinlemez birbirin geçer
Firkateyn vapuru kuş gibi uçar
Yüzbaşı bâdbânî²⁸ keşân eyledi.

33

Deryâ cûşa geldi içinde kaldık
Ol gece subha dek hayli dolaştık
Kıbrıs eteğinde liman aradık
Lisanlar şaşırıp âvâz eyledi.

34

Davlumbaz üstünde gece subha dek
Çarhlar devrân eder mânend-i felek
Kapudan beğimiz bir arslan yürek
Hak onu devlete ihsân eyledi.

35

Kaptan Hüseyin Bey şöhet-i şebbâz
Tersâne ilminde`gâyet hünerbâz
Neylesin esmedi bir saat poyraz
Lodos çok sefineler²⁹ vîrân eyledi.

36

Dört beş limanda kaldık oturak
Bayram ikisinde havalar berrak
Donandı firkateyn çekildi sancak
Al yeşil renk ile elvân eyledi.

37

Hele Limasol'dan olunduk revân
Kırk üçüncü günü göründü liman
İskenderiye'de öğle okundu ezan
Ol gece orada mihmân eyledi.

38

Sezâdır livâlık olmuş şâyeste
Neylesin ezelden düşmemiş deste
Hakk'ın inâyeti çıkarsın üste
Çok hasta derdin dermân eyledi.

39

Seyredin kaptanı arslana benzer
Derûnu ilm ile ummâna benzer,
Cenk eder deryâyla sûzâna benzer
Kendini ummâna akrân eyledi.

40

Bin iki yüz seksen birde bu ikrâr
Sıdk ile tarihini eyledim izhâr
Kırk üç gün kaldık³⁰ deryâda karâr
Ba'dehû karayı vatan eyledi.

27 "hacıları pişman".

28 "yelkeni".

29 "gemiler".

30 "eyledik".

41

Tükendi yolumuz kırk üçü buldu
 Tarîkat ilmiyle hîlemiz³¹ doldu
 Sıyâm geçti bayram denizde oldu
 Ezelden Hak böyle fermân eyledi.

42

Felek sillesinden yedim bir şamar
 Sarsıldı vücûdum titredi damar
 Tecellî böyledir³² neylesin timar
 Kuldân değil onu Sübhân eyledi.

43

Her işten olmuştur âvâre Sabri
 Mecnun gibi gezer bîçâre Sabri
 Mansûr-veş çekilmiş bir dâra Sabri
 Sabriyâ bu hâli destân eyledi.

31 "çilemiz".

32 "böyleymiş".